

TANULMÁNYOK

***FERENCZI SÁNDOR HOZZÁJÁRULÁSA
A VISZONTÁTTÉTEL FOGALMÁHOZ****

Luis J. Martín Cabré

Az 1910 március végén tartott nürnbergi pszichoanalitikus kongresszuson használta Freud első alkalommal tudományos módon a viszontáttétel (*Gegenübertragung*) fogalmát. Az eme fogalom által jelzett probléma, amely a későbbiekben minden pszichoanalitikus terápiás képzésének és munkájának alapvető részévé vált, kevés figyelemben részesült az analitikusok részéről. Ez csupán akkor változott meg, amikor az 1950-es években D. W. Winnicott, Heinrich Racker és Paula Heimann csaknem egy időben megjelent munkái a viszontáttételt mint a pszichoanalízis technikájának lényegi eszközét tárgyalták.

Ferenczi Sándor egyike volt annak a néhány analitikusnak, aki Freud 1910-ben felvetett gondolatából kiindulva megkísérelte, hogy azt elmélyítse, majd kialakítsa a viszontáttétel olyan elméletét, amely számot vet azzal a sok kihívással, amellyel a klinikai pszichoanalízis csak lassan volt képes szembenézni. Ferenczi volt az, aki kidolgozta azoknak a folyamatoknak a metapszichológiáját, amelyek az analitikusban mennek végbe az analízis során. Továbbá, Ferenczi sok évvel megelőzött számtalan olyan szerzőt, aki a viszontáttételben találta meg a páciensek tudattalan problematikája megértésének és megvilágításának a kulcsát. Mindazonáltal, a pszichoanalízis történetének egyik legkirívóbb cenzúrázása miatt Ferenczi gondolata „fele-

---

* Az 1998. március 6–8 között Madridban rendezett Ferenczi-kongresszuson tartott előadás szövege. A szöveget a szerző bocsátotta rendelkezésünkre. A spanyol eredetiből készült fordítást a német változattal vetettük egybe (*Psyche*, LIII. Jahrgang, Heft 5, Mai 1999, 455–476.)

désbe merült” és agyonhallgatásra ítéltetett. Még ma is találunk nagyon részletes és kimerítő tanulmányokat a viszontáttételről, amelyekben még a neve sem szerepel annak, aki a pszichoanalízis egyik legelkesebb úttörője és huszonöt éven át Freud gondolatainak rendíthetetlen szóvivője volt.

Ebben a rövid munkában nem kívánom ennek a feltűnő „elhallgatásnak” sem tudományos, sem politikai okát fejtegetni. Szándékom csak annyi: megkísérlem bemutatni, hogy sok olyan nézet, amely az ötvenes években „hirtelen” merült fel, s attól kezdve reflexiók és tudományos értekezések végeérhetetlen sorát hozta magával a viszontáttétel témájában, nagymértékben Ferenczi gondolataira támaszkodik.

Freud kiindulópontja

Freud tudta már, hogy a páciensből az analitikus kezelés során kisugárzó érzelmek az analitikusban is megannyi érzelmet keltenek. Számos levélben írt arról, hogy ez a helyzet aggodalommal és nyugtalansággal tölti el, és nemcsak legjelesebb munkatársaival, Junggal, Joneszal, Oskar Pfisterrel és magával Ferenczivel kapcsolatosan, hanem saját magát illetően is. Így például, Ernst Falzeder egy nemrégiben írt tanulmányában kimutatta (Falzeder, 1997), milyen nagyfokú érzelmi és affektív bevonódást tapasztalt Freud „nagy nőbetege”, Elfriede Hirschfeld terápiája során, akit nyolc hosszú éven át kezelt, és akinek a kezelése a pszichoanalízis technikájának freud elméletére kétségtelenül nagymértékben hatott. Közismert, hogy Freud a „vizontáttétel” kifejezést első alkalommal 1909. június 7-i, Junghoz írott híres levelében használta, amelyben Jung és Sabina Spielrein „afférjára” utalva arra a járulékos veszélyre figyelmeztet, hogy az ember érzelmileg túlságosan bevonódik, és hogy ez vele magával is megtörtént.¹

Mindazonáltal, Freud a viszontáttétel fogalmát a nürnbergi kongresszuson, 1910. március 30-án használta első alkalommal tudományos módon, a *Die Zukünftigen Chancen der psychoanalytischen Therapie* [A pszichoanali-

---

¹ 1910. február 2-án egy Junghoz írott másik levelében rámutat arra, hogy milyen nehéz „»legyőzni« a viszontáttételt, amikor az ember a saját feleségét analizálja... Én csaknem teljesen lehetetlennek tartom, hogy az ember a saját feleségét analizálja. A kis Hans apja bebizonyította nekem, hogy nagyon jól meg lehet csinálni. De az a technikai premissza, ami újabban nagyon nyugtalanít, hogy hogyan »győzzük le« a viszontáttételt, túlságosan nehéz ilyen esetben.”

tikus kezelés jövőbeli esélyei] című előadásában (Freud, 1910a). Ha figyelmesen elolvassuk a szöveget, Etchegoyennel (1986) egyetértve arra kell gondolnunk, hogy Freud feltételezte: „a viszontáttétel ismerete a pszichoanalízis jövőjével kapcsolatos, és megértése a pszichoanalitikus technikák nagy előrehaladását eredményezné”. Freud mindemellett teljesen forradalmi elméleti és módszertani változtatásokat is bevezetett. Ezzel megváltoztatta az analitikus megfigyelői terét, az analitikus pedig pusztán megfigyelőből aktív résztvevővé vált, a pszichoanalitikus vizsgálódás többé már nem objektív, az egykori megfigyelésekből tapasztalat lesz.²

Freud hozzáfűzi, hogy az analitikustól általános normaként megkövetelendő a viszontáttétel felismerése és egyben leküzdése is (*Bewältigung*), mert ez nélkülözhetetlen ahhoz, hogy valaki analitikus lehessen. Vagyis Freud a viszontáttétel leküzdésén azt értette, hogy fel kell tudni dolgozni, nem pedig egyszerűen „túljutni rajta”, mint ahogy Strachey angol fordításában az *overcome* kifejezés sugallja. Talán éppen ezek azok az elméleti feltételezések, amelyek nyomán Ferenczi a maga viszontáttétel-elméletét kidolgozta, és még néhány zseniális megérzését kifejtette.

Bár Freud a későbbiekben többször is foglalkozott a kérdéssel, különösen az „pszichoanalitikus kezelést folytató orvosoknak szóló tanácsaiban”, a *Ratschläge für den Arzt bei der psychoanalytischen Behandlung* című munkájában (Freud, 1912), a viszontáttételt rossznak tartotta, megítélése szerint az analitikusra negatívan ható, burkolt akadályozó tényező, a munkájával járó veszélyes dolog, amit önanalízissel lehetne kordában tartani. Úgy vélem, hogy Freud kezdeti lelkesedését a téma iránt részben az attól való félelem fékezte, hogy egy ilyen bonyolult dolog, amiről nincs elegendő klinikai tapasztalat, hiteltelenné teszi és érvényteleníti azt a terápiás modellt, amit a pszichoanalízis kialakított magának. Így például, 1911. december 31-én kelt, Junghoz írott hosszú levelében, akár Pfisternek, neki is szemrehányást tett, hogy érzelmileg túlságosan implikálta magát egy nőbetege kezelése során, amit súlyos hibának tartott, arra intette őket, hogy ne hajoljanak meg a páciens akarata előtt, és tanúsítsanak szigorúan receptív magatartást. Úgy vélekedett, hogy rövid ideig még le kell mondania arról, hogy a

---

² „Egyre jobban figyelünk a viszontáttételre, amely a páciens hatására alakul ki az orvosban, beépül az orvos tudattalan érzéseibe, és nem vagyunk távol attól, hogy megkívánjuk, az orvosnak fel kell ismernie ezt a viszontáttételt saját magában és azt »le kell győznie.«” (Freud, 1910a)

viszontáttételről szóló írást publikálja, megelégedett azzal, hogy a nagyobb tapasztalattal bíró analitikusok között a kéziratot másolatban terjessze (Freud és Jung 1991 [1974]: 212 skk.).

Minden valószínűség szerint az „Elma-ügy” személyes és az analitikus jellegű kifejelete, amibe Ferenczi és ő maga is belebonyolódott, vezette arra, hogy megírja *Bemerkungen über die Übertragungsliebe* [Megjegyzések az áttételes szerelemről] című cikkét (Freud, 1915), ahol a viszontáttétellel ismét mint elkerülendő, illetve korlátozandó veszéllyel száll szembe. Annak szemléltetésére, hogy mennyire tisztában volt Freud ennek a kérdésnek a bonyolultságával, álljon itt az a levél, amelyet 1913. február 20-án írt Binswangernek:

„*A viszontáttétel problémája az egyik legnehezebb dolog a pszichoanalitikus technikákban. Amit a páciensnek adni kell, az soha nem lehet spontán affektus, hanem mindig tudatosan kell megnyilvánulnia. Egyes helyzetekben sokat kell adni, de olyat soha nem szabad, ami az analitikus tudattalanjából fakadna. Ahhoz, hogy szabadok maradjunk, mindig fel kell ismerni és le kell küzdeni a viszontáttételt. Ugyanakkor azonban, ha keveset adunk a páciensnek csak azért, mert túlságosan szeretjük, azzal megzavarjuk, és ez technikai hiba. Nem könnyű, és sok tapasztalat kell hozzá*” (Freud és Binswanger, 1992: 126. skk.).

Hogyan „győzzük le” a viszontáttételt?

Freud szövegének közlése után nyolc évvel Ferenczi ismét a témához nyúlt. Talán azt gondolta, megérett rá az idő, és hogy Freud óvatossága, amellyel arra törekedett, hogy a viszontáttétel témája szigorúan csak hívei szűk körében kerüljön terjesztésre, már nem időszerű. Valószínűleg a budapesti V. nemzetközi pszichoanalitikus kongresszuson támadt fel ismét az érdeklődés a pszichoanalitikus technikák iránt. Akárcsak 1910-ben, Freud most is előadást tartott: ezúttal *Wege der psychoanalytischen Therapie* [A pszichoanalitikus terápia útjai] (Freud, 1919) címmel, melyben az elmélet megújítására hívott fel.³ Ebben a szövegben vázolta Freud az „aktív technika” elméletét, amelynek a szerzőségét többször tévesen Ferenczinek tulajdonították.

---

³ Freud ebben a munkájában ténylegesen a „lehetséges mértékű” absztinencia szabályának elsőbbségét hirdeti, és az analízis feladatául jelöli meg, hogy „tegyük tudatossá az elfojtottat és fedjük fel az ellenállást”, azonban hozzáfűzi, hogy alkalmanként nem elegendő ez a

Csak három hónappal az idézett kongresszus után érzi magát feljogosítva Ferenczi, hogy határozottan hozzányúljon a viszontáttétel kérdéséhez, s ezt *A pszichoanalízis technikájához* című írásában tette meg (Ferenczi, 1919a).

Az egyik fejezetet éppen a „*viszontáttétel legyőzésének*” szenteli (*Die Bewältigung der Gegenübertragung*), és ugyanazt a szót használja, mint Freud, a fent említett 1910-es szövegben. Ferenczi véleménye szerint a pszichoanalitikus technika „kettős funkciót” igényel az analitikustól. Egyrészt meg kell figyelnie a páciens, meghallgatnia, amit mond, szavaiból összerakni a tudattalanját, másrészt viszont állandóan kontrollálnia kell a maga viselkedését a pácienssel szemben, és ha szükséges, korrigálni. Mindehhez nélkülözhetetlenül szükséges a viszontáttétel feletti uralom. Mindazonáltal, ahogy Freud az önanalízis útján kívánta ezt elérni (Freud, 1910a), Ferenczi úgy vélekedett, hogy feltétlenül szükséges, hogy az analitikus előzőleg részt vegyen analízisben. Ferenczi makacs ragaszkodása az analitikus analíziséhez nemcsak arra utal, hogy Freuddal való analízise nem volt elégséges, hanem azt a gondolatot is elhinti, hogy még a legtapasztaltabb analitikus is súlyos hibát követhet el, ha nem figyel oda és feldolgozza a maga viszontáttételét.⁴

A viszontáttétel legyőzése folyamatának három, egymástól elkülönülő fázisát írja le Ferenczi. Az első fázisban „*az orvostól mi sem áll távolabb, mint hogy a viszontáttételt észrevegye, vagy pláne legyőzze. Átengedi magát minden érzésnek, ami az analitikus–páciens-viszonylatban felmerül, meghatódik minden szomorú eseménytől, a beteg fantáziáitól is, felháborodik mindenkin, aki a betegről rosszat gondol, vagy vele rosszat tesz.*” (Ferenczi, 1919a: 110.). Ilyen körülmények közt az analitikus folyamat véghezvitelének esélye gyakorlatilag a nullával egyenlő.

A második szakaszt Ferenczi a „*viszontáttétellel szembeni ellenállásként*” határozza meg. Ez az előző helyzettel homlokegyenest ellenkező előjelű, és ugyancsak az analízis kudarcához vezethet. Amikor „*...a pszichoanalitikus lassanként megtanulta helyesen értékelni a viszontáttétel tüneteit és nagynehezen elérte, hogy minden szavából és tettéből, sőt még az érzéséből is kiküszöböl*

(3. folyt.) technika, és az analitikusnak bizonyos „tevékenységhez” kell folyamodnia ahhoz, hogy azokat a pácienseket, akik szívesen húznák el a végtelenségig a kezelést, arra ösztönözzenek, hogy nézzenek szembe a szorongásaikkal, s ugyanakkor az analitikus egyetlen esetben se engedjen érzelmi szükségleteinek.

⁴ Ferenczinek ez a gondolata véleményem szerint a viszontáttételes neurózis fogalmát vetíti előre, melyet Racker dolgozott ki (Racker, 1968), és amely az analitikus viszontáttételes neurózisrészét jelenti, ami megzavarja az analitikus munkáját.

mindent, ami zavarokra adhat alkalmat, akkor az a veszély fenyegeti, hogy belesik a másik végletbe és a pácienssel szemben túl ridegen és visszariasztóan fog viselkedni; ez viszont lassítaná az indulatáttételnek, minden sikeres pszichoterápia előfeltételének a létrejöttét, vagy egyáltalán lehetetlenné tenné azt.” (Ferenczi, 1919a: 111.). Néhány évvel később Racker felelevenítette Ferenczinek ezt a gondolatát (Racker (1982 [1953]; 1982 [1960]), rámutatva arra, hogy az analitikus ellenállásának következménye lehet a páciens regressziójának megakadályozása, az analízis monoton folyamattá válása a folytonosan ismétlődő interpretációkkal, amelyek képtelenek a páciens belső világában akár a legcsekélyebb változást is előidézni. Ám ugyanítt Racker Ferenczivel csaknem szó szerint egybehangzó dolgot vet fel, amikor megkérdőjelezi az analitikus *objektivitását*. Racker szerint az analitikus két, potenciálisan neurotikus pólus között mozog, vagyis hogy belemerüljön-e a viszontáttételbe, vagy pedig kényszeresen próbáljon megfelelni a *szorongás és haragmentes* analitikus mítoszának. Racker szerint az analitikusnak az egyetlen lehetősége a páciensével szembeni *objektivitásra*, ha maga is önmegfigyelés és analízis tárgyává teszi saját magát.

A Ferenczi által leírt harmadik fázis maga a viszontáttétel feletti dominancia, ami az előző fázisokon túljutva érhető el. Ez akkor következik be, amikor az analitikus olyan pszichés állapotba kerül, hogy *szabadjára hagyja a saját tudattalanját* a kezelés alatt úgy, ahogy azt a pszichoanalitikus kúra megkívánja. Ebben a felvetésben az az újdonság, hogy első alkalommal fordul elő, hogy a viszontáttételt nem akadályozó vagy veszélyes körülményként fogja fel, hanem mint elkerülhetetlen és hatékony eszközt. Ebben az értelemben sok évvel megelőzte a későbbi analitikusokat (Bálint, Bion, Heimann, de Forest, Winnicott, Racker, Little stb.), akik az analitikus viszontáttételes reakcióját az analitikusi munka nélkülözhetetlen technikai eszközöként javasolták felhasználni, és az analitikus interpretációját a viszontáttétel feldolgozásának egyenes következményeként fogták fel.

Ferenczi szövegében rengeteg utalást találunk olyan technikai problémákra, amelyekkel rendszeresen találkozunk mindennapi munkánkban. Ide tartozik a hallgatás, az ellenállás, az álmoság (aluszékonyság), az „ágálás”, ám nemcsak a beteg, hanem az analitikus részéről is. Nagy óvatosságra inti azokat az analitikusokat, akik hajlamosak beleártani magukat pácienseik valóságos életébe, oly módon, hogy olyan közvetlen tanácsokat adnak nekik, melyekkel nem veszik figyelembe a páciens *valódi* problémáit kísérő áttételes alapokat. Egy szép és összetéveszthetetlenül rá jellemző me-

taforát kínál: az analitikust a bábaasszonyhoz hasonlítja, aki, amennyire az lehetséges, egy természetes folyamatnak csupán nézője marad, a kellő pillanatban azonban előkerül a fogó, amellyel megkönnyítheti a szülést, ha az magától nem halad megfelelően.

Túl azon, hogy igyekezett lebírni, Ferenczi szigorúan, aprólékosan igyekezett feltárni a viszontáttételt, az aktív technika segítségével,⁵ melynek elméleti kidolgozása és klinikai alkalmazása egy sor, addig nem ismert problémát hozott a felszínre. Az analitikus helyzetben levő páciens bizonyos sajátos és ismétlődő magatartásából kiindulva – olyan tüneti jelenségekből, melyeket Ferenczi *műló szimptomaképződésnek* nevezett (Ferenczi, 1982 [1912]) – próbált következtetni arra, hogy a páciens tudattalanjának mely térségeibe szűrődtek be az analitikus tevékenységből előzőleg kivont libidinális megszállások. Amikor ezeket feltárta, arra ösztönözte a páciensét, hogy kerülje az ilyen magatartást, például az onánia-ekvivalenst, és így mondjon le az abból eredő pótkielégülésről. De paradox módon, minél inkább iparkodott Ferenczi a páciensét „aktivizálni”, annál jobban „aktivizálta” a maga viszontáttétel-élményeit, anélkül, hogy azt észrevette volna.

Az áttétel és a viszontáttétel kölcsönhatása

A második topológia megalkotása és a halálöszton fogalmának a bevezetése nyomán Freud nem csupán módosította pszichés apparátusról vallott felfogását. A nárcizmus, a mazochizmus és a destruktív ösztön mint új fogalmak, valamint az az elképzelés, hogy az én az azonosulási folyamat révén alakul ki, a pozitív és negatív áttételnek sokkal bonyolultabb felfogásához vezetett. Freud szándéka, hogy egy új metapszichológiát teremtsen, kétségtelenül a klinikai munkája során tapasztalt nehézségeiből eredt, különösképpen a negatív terápiás reakciók következtében.

Talán éppen ezért szólított fel minden analitikust és tűzött ki díjat a legjobb pályamunkák jutalmazására a berlini kongresszuson, hogy gondolkozzanak el és írjanak a *pszichoanalitikus technikák és az elmélet közötti kapcsolatról*, „arról, hogy e technikák mennyiben befolyásolták az elméletet, vala-

---

⁵ Lásd „Technikai nehézségek egy hisztéria-eset analízisénel” (Ferenczi, 1919b), „Az »aktív technika« továbbépítéséről a pszichoanalízisben” (Ferenczi, 1997 [1921]), „Über forcierete Phantasien” (Ferenczi, 1984 [1924]) stb.

mint hogy e kettő milyen mértékben segíti elő vagy gátolja egymást” (Freud, 1919; 1922).

Freud kihívását azonnal elfogadta Ferenczi és Rank, akik már egy ideje dolgoztak a témán, és együttesen publikálták minden munkájuk közül a legragyogóbbat, amely számos szerző szerint a jelenkori pszichoanalízis-felfogások egyik kiindulópontja. A műnek *Entwicklungsziele der Psychoanalyse* [A pszichoanalízis fejlődési céljai] címet adták (Ferenczi és Rank, 1924), alcíme pedig – Freud felhívására válaszolva – *Zur Wechselbeziehung von Theorie und Praxis* [Az elmélet és a gyakorlat kölcsönhatása] lett.

A szerzők kritikus hangon tárgyalják az analitikus kúra irányításának a válfajait, annak technikai és elméleti aspektusairól elmélkedve. Egészen addig az analízis fő célja a „visszaemlékezés” volt, annyira, hogy az ismétlődő aktusokat a páciens ellenállásából származó akadálnak tekintették, s azokat az analitikusnak semlegesítenie kellett.⁶ Ezzel szemben Ferenczi úgy véli, hogy az analitikus feldolgozás és ebből következően az analitikus interpretáció fő tárgya az ismétlési kényszer és az áttétel változatos megnyilvánulásai, amelyeket *igazi tudattalan anyagnak* kell tekinteni. Az, hogy Ferenczi meghatározó fontosságot tulajdonít az áttétel-interpretációnak és az analízis folyamatának, a tudattalan tartalmak intellektualizált jelzései, a fantáziák és a reprezentációk rovására, nem csupán a viszontáttétellel párhuzamos módosítás, hanem lényeges irányváltás magának az analízisnek a felfogásában. Ferenczi többek között például megjegyzi, hogy sokszor valójában magának az analitikusnak a nárcizmusa forog a kockán (*narcisztikus viszontáttétel*), ami esetleg a pácienseket is olyan módon befolyásolhatja, hogy azok olyan anyaggal hozakodnak elő, ami neki a leginkább megfelelő. A páciensek megpróbálják kerülni ellenséges érzületüket, ezzel tudattalanul erősítik a saját büntudatukat, és akadályozzák a kúra előrehaladását. Ebből a gondolatból indul ki Ferenczi, hogy kialakítsa az áttétel és a viszontáttétel kölcsönhatásával kapcsolatos felfogását, interakciós koncepcióját, nem annyira mint terápiás eszközt, mint inkább az analitikai munka központi magvát.

Ennek a munkának a végigolvasása után – melyből rendre kihagyták a második, a negyedik és a hatodik fejezetet, amit Ranknak tulajdonítanak –, jobban érthető Ferenczi intuícióinak gazdagsága és azok lenyűgöző modernsége. Az elmélet és gyakorlat kölcsönhatásáról szóló negyedik fejezet-

---

⁶ Lásd Freud, 1914.

ben Ferenczi sajátos módon mutat rá annak fontosságára, hogy az analitikusoknak, valahányszor analitikus helyzetbe kerülnek, mindannyiszor félre kell tenniük elméleti feltételezéseiket. Minden új esetnek új módon kell nekivágni, azaz csak akkor lesznek eredeti felfedezéseik, ha nem hátrálnak meg az új tapasztalatok előtt. Talán Bion volt, aki Ferenczinek ezt a megérzését még jobban kibontotta, amikor azt állította, hogy az analitikusnak az analízishelyzetet *emlékezet és vágy nélkül* kell vállalnia.

Ferenczi szilárdan meg volt győződve arról, hogy minden, ami az analitikus helyzetben az „itt és most”-ból felmerül, az a páciens áttételének és az analitikus viszontáttételének a találkozásából ered, s ez a pszichikum legmélyebb rétegei feltárásában határtalan lehetőségeket nyit meg. Igazolja annak szükségességét, hogy a páciensnek megengedtesék bizonyos szintű regresszió, így a viszontáttétel nélkülözhetetlen eszközzé válik a páciens áttételében a felmerülő lényeges aspektusok felismerésére és érzékelésére.

Ferenczi felvetései visszhangra találtak korának pszichoanalitikus irodalmában. Az egyik szinte észrevétlenül elsikkadt munka, Helene Deutsch *Okkulte Vorgänge während der Psychoanalyse* [Okkult folyamatok a pszichoanalízis során] című műve (Deutsch, 1926) amelyben a szerző rámutat, hogy az analitikusnak a páciens gyermeki ösztöneivel és annak önanalitikus feldolgozásával való azonosulása nemcsak nem akadály a kezelésnek, hanem éppen az analitikus intuíciójának és empátiájának gyümölcsöző módon való kibontakoztatásához ad alapot. Érdemes rámutatni, hogy egyes gondolatait Racker dolgozta fel az *egyetértő és a komplementer* viszontáttétel elemeiről.

1928 elején Ferenczi megírta *A pszichoanalitikus technika rugalmassága* című művét (Ferenczi, 1997b [1928]), amely megerősíti, hogy teljesen eltávolodott az aktív technikától, és előre jelzi azt, amit két évvel később ő maga *neokatarzisz*nak nevezett el. Néhány oldalon nagyszámú klinikai megfigyelést ír le, és olyan technikai tanácsokat ad, amelyek lényege: szükséges, hogy az analitikus *beleérzésre* (*Einfühlung*) tegyen szert, azaz legyen empátikus, képes legyen együtt érezni a pácienssel.⁷ Ferenczi ismét használja a

---

⁷ „Arra a meggyőződésre jutottam, hogy mindenekelőtt lélektani tapintat kérdése, mikor és hogyan szabad az analízisttal valamit közölni, mikor jelentheti ki valaki, hogy a nyújtott anyag elégséges ahhoz, hogy következtetést lehessen levonni belőle, adott esetben a közlés miféle formába öltöztetendő, hogyan szabad reagálni a beteg valamely váratlan vagy meglepő reakciójára, mikor kell hallgatni és további asszociációkra várni, mikor haszontalan kényszer a beteg számára hallgatásunk stb. ... Egyáltalán mit jelent az a szó, hogy tapintat? ... *A tapintat a beleélési képesség.* Ha sikerül *tudatunk segítségével* úgy, hogy azt sok emberi

Freudtól örökölt, annak 1910-es cikkében használt kifejezést.⁸ Míg azonban Freud beleérzése, úgy tűnik, közelebb volt ahhoz a fogalomhoz, amit az analitikus *megértő szimpátiája* takar, Ferenczi *beleérzés*-fogalma már messzebb megy. Szinte az *empátia* szinonimája, amit minden korabeli pszichoanalitikus alkalmaz a mindennapi gyakorlatban. Ferenczi nemcsak kiemeli a fontosságát, hanem a pszichoanalitikus technika alapjává teszi.

Nem nehéz feladat Ferenczi *beleérzés*-fogalmát a Kohut által bevezetett *empátiával* rokonítani (Kohut, 1973 [1971]), vagy a Zetzel által leírt *terápiás szövetséggel* és főleg az *egyetértő viszontáttétellel*, amit Racker fejtett ki húsz évvel később. Maga Paula Heimann mutat rá egyik utolsó művében (Heimann, 1989 [1980]), hogy minden páciensnek szüksége van arra, hogy „érezze, analitikusa egy hullámhosszon van vele”.

Ferenczi végiggondolja az analitikusnak a kúra során kialakuló viszontáttételét, és ennek következtében kezdi tárgyalni az analitikus analízisének a problémáját, vagyis az úgynevezett második alapszabályt. Ugyancsak ebben a fejezetben meglepően modern gondolatairól ad számot azzal, hogy támogatja a kiképző analízist, mint olyan terapeutikus analízist, amelyik nem összetévesztendő az intellektuális vagy elméleti tanulási folyamattal. Meggyőződése szerint azért fontos ez, mert minden páciens analízise során addig kell folytatni és mélyíteni az analízist, amíg a jövőbeni analitikus hozzáfér a pszichopatológia legrejtettebb és legmélyebb zugához. Szilárdan kiáll amellett, hogy a legjobb analitikusokká azok válnak, akiket páciensként alaposan analizáltak. Ez a gondolat fokozatosan ideálképévé válik, és későbbi tudományos tevékenysége során is műveiben tükröződik.

Ferenczi lassacskán elkezd technikai módosításokat javasolni. Először terápiás célként veti fel, hogy a merev szülői felettes-ént váltsák fel egy rugalmasabb analitikusi felettes-énnel. Majd azt hirdeti, hogy a mindentudó attitűdtől eltávolodva egy elfogadóbb és intuitívabb magatartásra van szükség. *A család alkalmazkodása a gyermekhez* című cikkében (Ferenczi, 1928),

---

(7. folyt.) lélek elemzéséből, mindenekelőtt azonban személyes elemzésünkkel szereztük, a beteg lehető vagy valószínű, de számára nem sejtett asszociációit megjelenítenünk, akkor, mivel nekünk nem kell küzdenünk ellenállásokkal, mint a betegnek, nemcsak a páciens visszafojtott gondolatait vagyunk képesek kitalálni, hanem azokat a tendenciákat is, amelyek számára tudattalanok” (Ferenczi, 1997b [1928]: 59.).

⁸ A „vad” pszichoanalízisről (Freud, 1910b) c. munkában Freud így ír: „...Ezekkel a pontos technikai előírásokkal helyettesíti a pszichoanalitikus a megfoghatatlan »orvosi tapintat« iránti igényt, mert benne valami különleges képességet sejt...”

amikor a felnőtteknek a gyerekekkel kapcsolatos értetlenségéről ír, azt párhuzamba hozza az analízishelyzettel. Ha a szülők első tévedése abban áll, hogy megfélemlenek a maguk gyermekkoráról, az analitikus akkor téved, amikor a páciensét úgy kezdi analizálni, hogy nem vesz figyelembe vagy nem megfelelően analizál egyes pszichés konfliktusokat. A hipokrita, mindentudó autoritás képében képtelen arra, hogy meghallja páciense lelki fájdalmát. Különösen mellbevágó *Az analízisek befejezésének problémája* című írásában (Ferenczi, 1997c [1928]) az a kritikus álláspont, amellyel az olyan analitikusokat bírálja, akik a páciensre nyomást gyakorolnak, hogy hagyják már abba az analízist, jóllehet maga a páciens még nem érzi úgy, hogy jelentős lelki változások történtek volna az életében és viselkedésében. Az analízisnek a páciens szükségleteihez kell alkalmazkodnia és „úgymond a kimerültségben kell kihúnynia” (Ferenczi, 1997c [1928]: 55.).

Ha Ferenczi e korszakban írt szövegeit olvassuk, amelyek, kétségtelen, a pszichoanalitikus szemszögéből rendkívül izgalmasak és vitára serkentőek, tanúi lehetünk egy betegei lehető leghatékonyabb megsegítésére igyekvő klinikus elkeseredett próbálkozásainak, aki számára a pszichoanalízis lett az élet értelme. A pszichoanalízis terápiás lehetőségeinek idealizálása és az azokba vetett szilárd meggyőződés indokolja személyében azt a „*furor sanandi*”-t, „a gyógyítási szenvedélyt”, ami időnként odáig vezette, hogy az analitikust egy örökbefogadó apával vagy inkább anyával azonosítsa, aki azzal tesz jót, ha pácienseit egy normális gyermekkor kiváltságaihoz juttatja. Ez lehet a célja Ferenczinek, amikor az egyik leghatásosabb szövegében, *A relaxáció elve és a neokatarzis* című művében (Ferenczi, 1997d [1930]), ahol Freud „klasszikus technikáját” a megérett magatartással elegyíti, hogy a páciensnél regressziót idézzon elő, feltéve, hogy az analitikus szigorúan ura a maga „vizontáttételének”, és „le tudja küzdeni a maga ellenállását”.

Ferenczi, azon túl, hogy radikálisan megváltoztatja a sebész-metaphorát, lerakja a viszontáttételnek mint anyai készítésnek az elméleti alapjait. A páciens az analízis során hozzájuthatna egy gyermekkorában számára megtagadott jóleső tapasztalathoz, s ez több lenne, mint az elfojtás megszüntetéséből származó nyereség. Ebbe az elméleti vonalba illeszkedik az is, amit évekkel később Winnicott tett hozzá, aki egy olyan terápiás stílust vezetett be, melynek során az analitikus helyzet az anya-gyermek kapcsolathoz hasonló, annak folytonos interakcióihoz, és leírta azt, amit „primer anyai gondoskodásnak” nevezett el, az anyának lehetővé téve, hogy természetes és spontán módon, aktívan alkalmazkodjon gyermeke szükségleteihez. Ferenczi felvetéseivel analóg módon Winnicott azt állította, hogy az analitikus és a páciens között hasonló jellegű, kölcsönösen szubjektív kapcsolat alakul ki, ami az analitikus számára lehetővé teszi, hogy empátiás módon felis-

merje betege elsődleges szükségleteit. Valószínűleg ebből a koncepcióból származtak később az olyan fogalmak, mint Bionnál a *reverie*, Paula Heimann-nál az „analitikus tudattalan percepciói”; újabban Leon Grinbergnél a „projektív ellenazonosulás” és Christopher Bollasnál „az analitikus mint változási tárgy” (*Verwandlungsobjekt*).

A Klinikai napló

Ferenczi *Klinikai naplója*, amely úgy is felfogható, mint egy Freudhoz kilenc hónapon át írt „hosszú levél” (1932. január 7–október 2.), egy sor, a pszichoanalitikus technikák számára felbecsülhetetlen intuíciót és adalékot szolgáltat. Az itt kifejtett elgondolások némelyike, különösen, ami viszontáttételre vonatkozik, még ma is érvényesnek tekinthető.

Már az első naplójegyzettől, amelynek címe „*az analitikus érzéketlensége*”, kirajzolódik valamennyi feljegyzésének fő gondolata, az analitikus „*valódi viszontáttétele*”. A viszontáttétel nemcsak nem akadály, hanem az analitikus nélkülözhetetlen eszköze lesz. „*Majdhogynem azt mondhatnánk, hogy minél több olyan gyengéje van az analitikusnak, amelyek miatt kisebb-nagyobb balfogásokat és tévedéseket követ el, amelyeket aztán feltárnak és kölcsönös analízisben kezelnek, annál jobbak a kilátásai egy mély és valódi alapokon nyugvó analízisnek*” – állítja Ferenczi.⁹

Miután rámutatott arra, hogy mivel az analízis következtében a páciensben olyan „kifinomult érzékenység” alakul ki, amivel képes az analitikus viselkedésében a teljességgel észrevehetetlen árnyalatokat is felfogni – ha csak saját projekcióinak az intenzitása ebben meg nem akadályozza –, Ferenczi megpróbálja bizonyítani, hogy az áttétel nem egy spontán ténynek a következménye, hanem előidézője maga az analitikus és az általa alkalmazott pszichoanalitikus technika. Ugyanakkor kritikával illet egy az analitikusi munkával kapcsolatos felfogást, egyetérthetünk vele ma is: „...*egy része annak, amit áttételes helyzetnek nevezünk, valójában nem teljes egészében a betegben meglévő érzések spontán megnyilvánulása, hanem az analitikus helyzettel, vagyis az analitikus technikával mesterségesen keletkezik [...] elsősorban az analitikushoz fűződő személyes affektus értelmében, amely alkalmas arra, hogy egyfajta paranoid légkört teremtsen, amit az objektív megfigyelő az*

---

⁹ 1932. január 19-i bejegyzés (Ferenczi 1996 [1933]: 45.).

analitikus narcisztikus, különösen erotomániás tévelyeként jellemezhetne. Lehet, hogy túlságosan gyorsan hajlunk arra a feltételezésre, hogy a beteg szerelmet vagy gyűlöletet táplál irántunk...¹⁰ Éppen ilyen értelemben figyelmeztet Paula Heimann a viszontáttételről szóló híres munkájában (Heimann, 1950) arra, hogy azok az analitikusok, akik kevésbé figyelnek oda a maguk lelki konfliktusaira és belső világuk dinamikájára, félő, hogy pácienseiknek fogják felróni azt, amiről valójában csak maguk tehetnek, és hozzáteszi, hogy ezt a veszélyt csak úgy lehet semlegesíteni, „*ha maga az analitikus személyes analízise során feldolgozza a maga gyermekkori konfliktusait és (üldözéses és depresszív) szorongásait úgy, hogy a maga tudattalanjával kapcsolatba tudjon lépni...*”

Ferenczi azonban távolabbra jut. Ahogy a viszontáttételt az interpretációk alapjaként kezdi használni, úgy kezdi azt a feltételezését is mérlegelni, hogy az analitikus nemcsak nem képes a páciens jó apjává vagy anyjává válni, hanem éppen ellenkezőleg, olyan aktív főszereplővé válik, aki megismétel egy olyan traumatikus helyzetet, amelynek a páciens gyermekkorában áldozatává vált.

A pszichoanalitikus technikával kapcsolatos alapgondolatok mellett úgy tűnik, Ferenczinél egy olyan embernek a töprengései jelennek meg, aki, közel a halálhoz, számot vet büntudatával, és aki empátikus képességeit a legvégsőkig kiterjesztve intenzíven azonosul a páciens szenvedésével és fájdalomával. Amikor az ember ilyen mélységbe jut, „...*az orvos és a beteg könnyei egyfajta szublimált közösségben vegyülnek össze, amire analógiát talán csak az anya-gyerek kapcsolatban lehet találni*”.¹¹ Így kovácsolódik ki a „*kölcsönös analízis*” gondolata, melynek szerzőségét Ferenczi híres páciensének, annak az Elisabeth Severnnek tulajdonítja, akiről a *Napló*ban R. N. monogrammal tesz említést.

Ahogy május 5-i bejegyzésében írja, a nő kezdetben inkább ellenszenves volt a számára, de reakcióképzése és a vele kapcsolatosan alkalmazott engedékeny és rugalmas technika oda vezette, hogy leereszkedő és nyílt magatartást tudott vele szemben kialakítani. Ettől a páciens azt gondolta, hogy az analitikus beleszeretett. Ferenczi megriadt és negatív áttételként értelmezte. A páciensre gyakorolt hatás leírhatatlan volt, reaktiválta egy gyermekkori traumatikus helyzetét. A páciens azt állította, hogy érzi, analitiku-

---

¹⁰ 1932. május 3. Uo. 113. o.

¹¹ 1932. március 20. Uo. 87. o.

sa hevesen gyűlöli őt, és hogy ezt a gyűlöletet álszentül szimpátia mögé rejtve igyekszik elnyomni. Ferenczi, tudva, hogy páciensének igaza van, elfogadta és a páciense iránti viszontáttételes gyűlöletét összekapcsolta azzal a gyűlöletérzéssel, amit kislánya korában az anyja keltett benne. Ettől a perctől fogva Ferenczi belement abba, hogy kísérleti jelleggel felváltsa analitikusi szerepét a páciensével. Minden valószínűség szerint Ferenczi bevetette gyenge fékező képességét, s ami ennél is több, tudattalanul használta fel páciensét arra, hogy a maga érzelmeinek gátat vessen. Mindazonáltal annak, hogy közölte a pácienssel viszontáttétel-érzéseit, a pszichoanalitikai szakirodalomban további folytatása lett. Egy 1947-ben írott híres és vitára késztető cikkben, melynek címe „Gyűlölet a viszontáttételben”, Winnicott azt állítja, hogy a viszontáttételes gyűlölet megvallása nem csupán nem tilos, épp ellenkezőleg, mind a páciens, mind az analitikai folyamat javára válik. Ugyanebben az értelemben állította M. Little, hogy jó, ha a páciensnek felfedjük saját viszontáttételes érzéseink természetét (Little, 1951), amennyiben azt akarjuk, hogy a páciens elfogadjon meghatározott áttételes élményeket. Langs és Searles néhány későbbi munkáját megelőzve azt állította, mintha Ferenczi kölcsönös analízisgondolatát visszahangozná, hogy a páciens nagyon hasznos interpretációkat nyújthat az analitikusnak a viszontáttétele megértéséhez (Langs 1974; Searles, 1975). Nemrégiben olyan analitikusok, mint Epstein és Gorkin vetették fel annak a szükségességét, hogy a viszontáttételes vallomások, fontos fejezet gyanánt, fel kell venni a pszichoanalitikus technikák közé (Epstein 1977; Gorkin 1987).

Anélkül hogy Ferenczi nevét említene, talán Searles az, aki klinikai szempontból a legelmélyültebben foglalkozik ismét a *Klinikai napló* intuícióival. Ő is, akár Ferenczi, tevékenysége nagy részében súlyos pszichózisban szenvedő betegekkel foglalkozott, és hatalmas mennyiségű tapasztalatot szerzett a munka során. Egy cikkében, melynek a címe *The patient as therapist to his analyst* [A páciens mint analitikusának terapeutája] (Searles, 1975), igazolja azt a hipotézist, hogy az analízis során a pszichózisban szenvedő betegnek „meg kell kreálnia” a maga „testre szabott” analitikusát, hogy annak módja legyen introjiciálni, és felépíthessen benne egy bizalomteljes, kevésbé üldözött belső világot, ami pedig előfeltétele annak, hogy a beteg megszabaduljon pszichózisától. Ferenczivel egybehangzóan abból a feltételezésből indul ki, hogy minden páciens tudattalanul vágyat érez arra, hogy a saját analitikusának a terapeutájává váljon és „meggyógyítsa”.

Searles burkoltan kritizálja a kleini teóriát, amely szerint az analitikus meggyógyításának a fantáziája csak a páciens szadizmusát reparáló gesztus.

Ugyanakkor szintén nem ért egyet a Bion által felvetett *parazita viszony* gondolatával. Searles inkább egy lényegében szimmetrikus pszichoanalitikus kapcsolat koncepcióját hirdeti, amennyiben a *terápiás szövetség* egyformán alkalmazható az analitikus helyzet mindkét főszereplőjére, és ahol az analitikus felismeri a *páciens terápiás impulzusait*, amelyeknek a célja például olyasmi, hogy az analitikust egy olyan anyává alakítsa, aki elég jó ahhoz, hogy a páciens képes legyen megtartani, vagy egy szexuálisan eléggé potens apává, és így szövetségük kiemelkedően fontos szerepet játszik a pszichoanalitikus folyamat véghezvitelében.

Személy szerint nem osztom az utóbb említett elméleti fejtegetések némelyikét, és M. Mancióval egyetértésben vallom, hogy a páciensnek feltárni a magunk viszontáttételes érzéseit annyit tesz, hogy beismerjük, mi magunk nem vagyunk képesek adekvát módon feldolgozni azokat (Mancia, 1995). Ez az analitikusi munka által igényelt kreativitás alapjának, az átalakulási képességnek a kudarca. Úgy vélem továbbá, hogy egyes felvetésekben – nevezetesen Searlesnál – az áttétel és a viszontáttétel közötti demarkációs vonal veszélyesen egybeolvad, ugyanakkor úgy hiszem, hogy Ferenczi, legvégső klinikai intuícióiban, nagyon sok korabeli elméletet megelőzött: például a viszontáttételnek, a projektív azonosulásnak és ellenazonosulásnak mint nélkülözhetetlen technikai eszköznek a hasznosságáról az analitikus munkában, az analitikus emocionális részvételének a felismeréséről, vagy arról, hogy lehetséges a páciens áttételébe behatolni és a viszontáttételes reakciókat megfigyelni, illetve interpretálni őket.

Naplója végén Ferenczi azt állította, hogy sok analízisnél a terápiás kudarc oka nem a hozzáférhetetlen ellenállás, s nem is az, hogy a páciens áthatolhatatlanul narcisztikus, hanem éppen az, hogy maga az analitikus küzd nehézségekkel. Például mert érzéketlen, vagy mert híján van a tapintatnak és az empátiának. Amikor Ferenczi kiemelten szól az analitikusnak az analitikus folyamatban való érzelmi részvételéről és a viszontáttétel szerepéről, hangsúlyozza az analitikus személyének és különösen a saját analízisének a fontosságát, ami az ilyen munka alapvető része.

Halála után Ferenczi zseniális klinikai intuíciói, köztük elsősorban a viszontáttételre vonatkozók, gyakorlatilag feledésbe merültek. Bár, az igazság kedvéért, meg kell említenünk, hogy Melanie Klein, Ferenczi páciense 1919-től kezdve felhasználta a viszontáttételt, amit ő „a tudattalannak a tudattalannal való kommunikációjaként” emlegetett, és sok olyan ismeretet merített belőle, amit a gyermeki pszichéről és a pszichotikus állapotokról írt műveiben olvashatunk. Hann Fanny megemlítette a viszontáttétel hasz-

nosságának a lehetőségét a pszichoanalitikus technikákban (Hann-Kende, 1933), figyelembe véve Freud megállapításait a telepátia kérdéséről, Bálint Alice és Mihály kiemelte „*az analitikus személyiségének az analitikusi viszonyba való elkerülhetetlen behatolását*” (Bálint és Bálint 1939), és Izette de Forest „*az áttétel és a viszontáttétel közötti interakciós jelleget*” hangsúlyozta (Forest, 1942). Mégis, végeredményben csak az ötvenes években bukkan fel, egy időben, a viszontáttétellel kapcsolatos hozzászólások, amelyek Ferenczi egyes intuícói nyomán jelentősen módosították annak elméleti és klinikai dimenzióját.

Paula Heimann kijelentette a zürichi 16. nemzetközi pszichoanalitikus kongresszuson (1948), hogy a viszontáttétel lényeges technikai eszköze annak, hogy megértsük a páciens tudattalan anyagát, és annak adekvát interpretációját alakítsuk ki.¹² Szinte ugyanakkor Racker vetette fel, bár Paula Heimann-nál kevésbé radikális módon, azt a hipotézist, hogy az analitikus érzelmeinek fő forrása a páciens elméjében keresendő, és már ekkor megemlítette azt a gondolatot, amit aztán később M. és W. Baranger fejlesztett tovább (Baranger és Baranger, 1969), amely szerint az analízis olyan, mint egy kétpólusú mező. M. Little szembeszállt a klasszikus tüköranalitikus nézettel (Little, 1951), és a viszontáttételes érzelmeknek az interpretációban való felhasználását szorgalmazta. Sullivan az javasolta, hogy az analitikus legyen „résztvevő megfigyelő” (Sullivan, 1980 [1953]). Ezekből az elméleti fejtegetésekből kiindulva számos kitűnő analitikus – köztük M. Khan, M. Mahler, Searles, Fromm-Reichmann, Rosen, Guntrip, Spitz, Nacht, Kohut stb. – fejlesztette tovább Ferenczi némely zseniális klinikai intuícióját – szinte minden esetben anélkül, hogy őt magát megemlítette volna.

Végezetül, szeretném jelezni, hogy Ferenczi, 1928-ban Madridban elhangzott előadásában (Ferenczi, 1930) azt állította, hogy a közép-európai embereknek adósságaik vannak a hispán szellemmel, a művészet és az irodalom iránt. Viszonzásul én is, szerény hozzájárulással, szeretném hálaomat kifejezni egy olyan ember iránt, aki nemcsak példás módon járult hozzá a pszichoanalitikus gyakorlat elméleti fejlesztéséhez, olyan kiváló

---

¹² Kevésbé meglepő, hogy Paula Heimann felvetése különösen nagy újdonság volt és kihívást jelentett a pszichoanalitikus közösség számára, és nemcsak azok számára akik fenn tartották Freudnak az analitikusi semlegességgel kapcsolatos nézeteit, hanem M. Klein elméleti pozíciójára nézve is, aki analitikusa és mestere volt. Továbbra is nagyon figyelemre méltó, hogy Klein és Heimann adják egy ugyanolyan konfliktusnak a női verzióját, amilyen Freud és Ferenczi között volt húsz évvel korábban.

analitikusokat analizált és képzett ki, mint Ernest Jones, Melanie Klein, Bálint Mihály vagy Spitz René, megalapította a magyar pszichoanalitikusi iskolát, ahová többek között Hermann Imre, Hollós István, Bak Róbert, Rapaport Dávid, Gyömrői Edit, Alexander Ferenc, Radó Sándor és Kovács Vilma tartozott, több mint száz felbecsülhetetlen értékű és meglepően modern, számtalan analitikus elméleti fejlődését szolgáló teoretikus és klinikai művet alkotott. Mindezen túl a terápiás hatékonyságot a pszichoanalitikus etika alapjává tette. Végtelen empátiás képesség valamennyi páciensének fájdalma és kétségbeesése iránti szolidaritássá változtatta és – André Haynal szavaival – „*nagylelkűség, intellektuális bátorság, függetlenség és páratlan becsületesség*” jellemezte őt (Haynal, 1989).

Amikor véget ért a fent említett madridi konferencia, Ferenczi hangot adott annak a vágyának, hogy a közeljövőben Spanyolországot is azok közé az országok közé sorolhassák, amelyekben a pszichoanalízist művelik. Bizonyára nem gondolta akkor, hogy hetven évvel később, Madridban, kongresszust rendeznek a munkásságáról, ahol talán a résztvevők képesek lesznek lelkesedését és az analízisbe vetett hitét, Freudhoz való hűségét, klinikai becsületességét és tudományos munkásságát a pszichoanalitikus elmélet és technika élő örökségeként felidézni. Ez pedig friss fuvallat és reménység a mi „lehetetlen” szakmánk jövőbeli lehetőségeinek szempontjából.

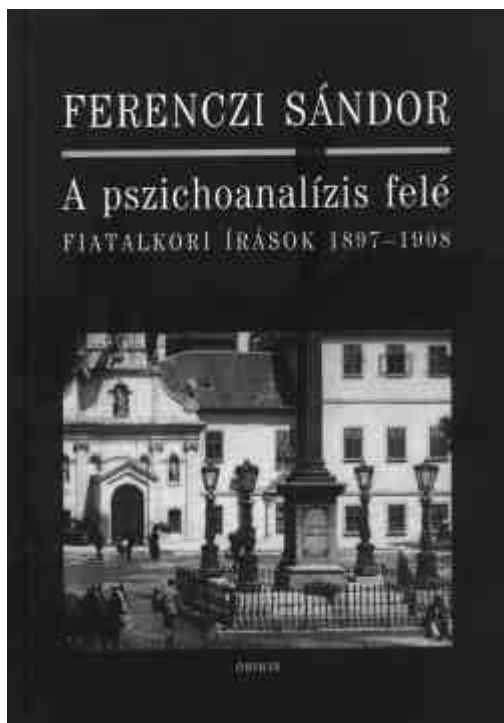
Györi Anna fordítása

IRODALOM

- BALINT, A.–BALINT, M. (1939): On transference and countertransference. In: *International Journal of Psycho-Analysis*, 20(3–4): 223–230. (Németül, Übertragung und Gegenübertragung. In: *Die Urformen der Liebe und die Technik der Psychoanalyse*. Stuttgart: Klett 1966.)
- BARANGER, M.–BARANGER, W. (1969): *Problemas del campo psicoanalítico*. Buenos Aires: Kargieman.
- BION, W. R. (1970 [1966]): Catastrophic change. In: *Attention and Interpretation*. London: Tavistock, 100–124.
- BION, W. R. (1992 [1962]): *Lernen durch Erfahrung*. Frankfurt/M.: Suhrkamp.
- BOLLAS, C. (1983): Expressive uses of the countertransference. In: *Contemporary Psychoanalysis*, 23: 1–34.
- DEUTSCH, H. (1926): Okkulte Vorgänge während der Psychoanalyse. In: *Imago*, 12: 418–433.

- EPSTEIN, L. (1977): The therapeutic function of gate in the countertransference. In: *Contemporary Psychoanalysis*, 13: 442–461.
- ETCHEGOYEN, H. R. (1986): *Los fundamentos de la técnica psicoanalítica*. Buenos Aires: Amorrortu editores.
- ETCHEGOYEN, H. (1993): *Freud, Ferenczi y el análisis didactico*. Barcelona: Tres al cuarto.
- FALZEDER, E. (1997): Ma grande patiente, mon fléau principal. Un cas de Freud inconnu jusqu' à présent. In: *Revue Française de Psychanalyse*, 61: 1265–1290.
- FERENCZI S. (1919a): A pszichoanalízis technikájához. In: *A pszichoanalízis haladása*. Budapest: Dick Manó, 101–111.
- FERENCZI S. (1919b): Technikai nehézségek egy hisztéria-eset analizésénél. (Megfigyelések a rejtett onániáról és „onánia-equivalensekről”). In: *A hisztéria és a pathoneurózisok. Pszichoanalitikai értekezések*. Budapest: Dick Manó, 39–43.
- FERENCZI S. (1928): A család alkalmazkodása a gyermekhez. In: *Korunk*, 3: 593–599.
- FERENCZI S. (1930): A pszichoanalitikus kiképzés menete. In: *A pszichoanalízis rövid ismeretése*. Budapest: Pantheon Kiadás, é.n. (1937), 88–89.
- FERENCZI S. (1982 [1912]): Ideges tünetek keletkezése és eltűnése a pszichoanalízis folyamán. In: *Lelki problémák a pszichoanalízis tükrében*. Válogatás Ferenczi Sándor tanulmányából. Budapest: Magvető, 175–192.
- FERENCZI, S. (1984 [1924]): Über forcierte Phantasien. In: *Bausteine der Psychoanalyse*. Bern–Stuttgart–Wien: Huber, II. köt.: 87–98.
- FERENCZI S. (1996 [1933]): *Klinikai napló 1932*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- FERENCZI S. (1997a [1921]): Az „aktív technika” továbbépítéséről a pszichoanalízisben. In: *Technikai írások*. Budapest: Animula, 5–22.
- FERENCZI S. (1997b [1928]): A pszichoanalitikus technika rugalmassága. In: *Technikai írások*. Budapest: Animula, 57–70.
- FERENCZI S. (1997c [1928]): Az analízisek befejezésének problémája. In: *Technikai írások*. Budapest: Animula, 48–56.
- FERENCZI S. (1997d [1930]): A relaxáció elve és a neokatarzis. In: *Technikai írások*. Budapest: Animula, 71–86.
- FERENCZI, S.–RANK, O. (1924): *Entwicklungsziele der Psychoanalyse. Zur Wechselbeziehung von Theorie und Praxis*. Turia und Kant, Wien, 1996.
- FOREST, I. DE (1942): The therapeutic technique of Sándor Ferenczi. In: *International Journal of Psycho-Analysis*, 23: 120–139.
- FOREST, I. DE (1965): *The Leaven of Love. A Development of the Psychoanalytic Theory and Technique of Sándor Ferenczi*. Hamden: Anchor Books.
- FREUD, S. (1910a): Die zukünftigen Chancen der psychoanalytischen Therapie. *G.W.* VIII. köt.: 104–115.
- FREUD, S. (1910b): Über „wilde” Psychoanalyse. *G.W.* VIII. köt.: 118–125.
- FREUD, S. (1912): Ratschläge für den Arzt bei der psychoanalytischen Behandlung. *G.W.* VIII. köt.: 376–387.
- FREUD, S. (1914): Erinnern, Wiederholen und Durcharbeiten. *G.W.* X. köt.: 126–136. (Magyarul egy részlete: Emlékezés, ismétlés és átdolgozás. In: Buda Béla (szerk.) (1981): *Pszichoterápia*. Budapest: Gondolat, 49–56.)
- FREUD, S. (1915): Bemerkungen über die Übertragungsliebe. *G.W.* X. köt.: 306–321.
- FREUD, S. (1919): Wege der psychoanalytischen Therapie. *G.W.* XII. köt.: 181–194.

- FREUD, S. (1922): Preisausschreibung. *G.W. Nachtr.*: 712.
- FREUD, S. (1933): *Ferenczi Sándor*. [Nekrológ.]. In: *Lélekelemzési tanulmányok*, Budapest: Somló Béla Könyvkiadó. (Reprint: Budapest: Párbeszéd Kiadó és T-Twins Kiadó, 1993), 5–8.
- FREUD, S.–JUNG, C. G. (1991 [1974]): *Briefwechsel*. Frankfurt/M.: Fischer.
- FREUD, S.–BINSWANGER, L. (1992): *Briefwechsel 1908–1938*. Fischer, Frankfurt/M.
- GORKIN, M. (1987): *The Uses of the Countertransference*. New York: Aronson.
- GRINBERG, L. (1956): Sobre algunos problemas de técnica psicoanalítica determinados por la identificación y contraidentificación proyectivas. In: *Revista de Psicoanálisis*, 13: 507–511.
- GRINBERG, L. (1963): Psicopatología de la identificación y contraidentificación proyectivas y de la contratransferencia. In: *Revista de Psicoanálisis*, 20: 113–123.
- GRINBERG, L. (1990 [1976]): *Teoría de la identificación*. Paiddós, Buenos Aires; The theory of identification. In: *The Goals of Psychoanalysis*. London–New York: Karnac, 3–97.
- HANN-KENDE, F. (1933): On the Role of Transference and Countertransference in Psychoanalysis. New York: International Universities Press.
- HAYNAL, A. (1989): De la Correspondance (avec Freud) au Journal (de Ferenczi). In: *Revue Internationale d'histoire de la psychanalyse*. Paris: P.U.F., 2: 167–254.
- HEIMANN, P. (1950): On countertransference. In: *International Journal of Psycho-Analysis*, 31: 81–84.
- HEIMANN, P. (1989 [1980]): About children and children-no-longer. In: *About Children and Children-No-Longer*. London: Routledge.
- KOHUT, H. (1973 [1971]): *Narzißmus. Eine Theorie der psychoanalytischen Behandlung narzißtischer Persönlichkeitsstörungen*. Frankfurt/M.: Suhrkamp.
- LANGS, R. (1974): *The Technique of Psychotherapy*. New York: J. Aronson.
- LITTLE, M. (1951): Countertransference and the patient response. In: *International Journal of Psycho-Analysis*, 33: 32–40.
- MANCIA, M. (1995): *Percorsi*. Torino: Bollati Boringheri.
- RACKER, H. (1982 [1953]): Bedeutungen und Verwendungsmöglichkeiten der Gegenübertragung. In: *Übertragung und Gegenübertragung. Studien zur Psychoanalytischen Technik*. München–Basel: Reinhardt Verlag, 150–201.
- RACKER, H. (1982 [1960]): *Übertragung und Gegenübertragung. Studien zur Psychoanalytischen Technik*. München–Basel: Reinhardt Verlag.
- SEARLES, H. F. (1975): The patient as therapist to his analyst. In: P. L. Bivocchini (szerk.): *Tactics and Techniques in Psychoanalytic Therapy*. London: Hogarth.
- SPEZIALE-BAGLIACCA, R. (1986): La Corrispondanza con Groddeck e il Diario Clinico: S. Ferenczi e il contenitore. In: *Rivista di Psicoanalisi*, 32(október–december).
- SULLIVAN, H. S. (1980 [1953]): *Die interpersonale Theorie der Psychiatrie*. Frankfurt/M.: Fischer. (Magyarul: Interperszonális elmélet (részlet) Posztulátumok. In: Székács Ferenc–Kulcsár Zsuzsanna (szerk.) (1980): *Személyiség-lélektani szöveggyűjtemény, 2. Elméleti irányzatok*. Budapest: Tankönyvkiadó, 140–159.)
- WINNICOTT, D. W. (1974 [1947]): Haß in der Gegenübertragung. In: *Von der Kinderheilkunde zur Psychoanalyse*. München: Kindler, 170–183.
- WINNICOTT, D. W. (1965): *The maturational process and the facilitating environment*. London: Hogarth Press.
- ZETZEL, E. (1974 [1956]): Das Konzept der Übertragung. In: *Die Fähigkeit zu emotionalem Wachstum*. Stuttgart: Klett-Cotta.

Ferenczi Sándor preanalitikus időszakának eddigi legteljesebb anyagát tartalmazza a kötet, pályakezdésétől a történelmi jelentőségű találkozásig – 1908 telén – Sigmund Freuddal és a pszichoanalízissel

A korai írások betekintést nyújtanak a Ferenczi-életmű kezdeti periódusába. A cikkeket olvasva kibontakoznak Ferenczi későbbi alkotói pályáját is meghatározó témái. A lelki élt öntudatlan vagy félig öntudatos jelenségei – amivel magyarázó elvet kínált a századvéget izgalomban tartó okkult jelenségek szemléletéhez –, a pszichés betegségek, a szexualitás, az orvos–beteg

kapcsolat emberi egyenrangúsága, a liberális gondolkodás és toleráns viselkedés, valamint a hierarchikus orvostársadalom és a tekintélyelvűség kritikája. Mindezek Ferenczi későbbi pszichoanalitikus tevékenységének és a modern pszichoterápiás szemlélet alappilléreit alkotják.

A korai írásokon keresztül megrajzolható a fiatal Ferenczi pályakezdésének szakmai íve és a századelő avantgárd értelmiségi, irodalmi köreihez fűződő kapcsolatai. E sokirányú érdeklődés és kultúrába ágyazottság teremti meg a Ferenczi által létrehozott Magyar Pszichoanalitikai Egyesület interdiszciplináris nyitottságát, a Budapesti Iskola egyedülálló sokszínűségét.

Ferenczi korai írásainak közreadása teljessé teszi a Ferenczi-életművet. A pályakezdő Ferenczi közel száz cikkét és recenzióját tartalmazó gyűjteményes kiadás most jelenik meg először.

Mészáros Judit